

КУЧУК А.М., кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.471

МОДУСИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ: УКРАЇНА ТА ЄВРОПА

У статті розглядаються модули громадянського суспільства і правової держави в контексті державно-правових реформ в Україні. Громадянське суспільство аналізується як наслідок взаємодії вільних, рівних, свідомих, активних громадян, які самоорганізуються для відстоювання своїх прав. Зазначається, що правова держава не може існувати: в суспільстві, громадянам якого не властиві правова активність, правова культура; за отожднення права і закону (законодавства); за верховенства закону, а не права. Акцентується увага на існуванні правових цивілізацій, відмінності ідеологій відповідних груп суспільства, необхідності при проведенні реформування держави враховувати національні особливості.

Ключові слова: *гомо советікус, громадянське суспільство, правова активність, правова держава, свобода.*

В статье рассматриваются модули гражданского общества и правового государства в контексте государственно-правовых реформ в Украине. Гражданское общество анализируется как результат взаимодействия свободных, равноправных, сознательных, активных граждан, которые самоорганизуются для отстаивания своих прав. Отмечается, что правовое государство не может существовать: в обществе, гражданам которого не свойственны правовая активность, правовая культура; при отождествлении права и закона (законодательства); при верховенстве закона, а не права. Акцентируется внимание на существовании правовых цивилизаций, отличии идеологии соответствующих групп общества, необходимости при проведении реформирования государства учитывать национальные особенности.

Ключевые слова: *гомо советікус, гражданское общество, правовая активность, правовое государство, свобода.*

The article deals with civil society and law-based state modi in the context of state and law reforms in Ukraine. Civil society is viewed as a consequence of interaction of free, equal, conscious, and active citizens, who organize themselves in order to assert their rights. It is also mentioned that law based state cannot exist, firstly, in the society, citizens of which lack law activity and law culture; secondly, where law and legislature are not separated; and finally, where the rule of legislature and not the rule of law prevails. A great consideration is paid to existence of law civilizations, peculiarity of ideology of certain social groups, and the necessity to take into account national particularities while reforming a state.

Keywords: *homo sovieticus, civil society, legal activity, law-based state, liberty.*

За роки незалежності в Україні було видано значну кількість наукової літератури щодо громадянського суспільства і правової держави, захищено не одну дисертацію за цією тематикою. Однак рівень наближення нашої держави до правової залишає бажати кращого. Спостерігається парадокс: з одного боку, українська юридична література, засоби масової інформації в Україні, політики постійно акцентують увагу на діяльності громадянського суспільства в Україні, з іншого – більшість громадян визнають несформованість такого суспільства, більш того, вказують, що воно не властиве нашій ментальності і посиляються на повідомлення зарубіжних засобів масової інформації, рішення Європейського суду з прав людини щодо пасивності громадян України в політичній сфері, недостатній рівень їх правової свідомості тощо. Зважаючи на зазначене, а також враховуючи положення ст. 1 Конституції України, можна стверджувати, що питання правової держави та громадянського суспільства залишається актуальним для української науки.

До проблем правової держави і громадянського суспільства у своїх публікаціях зверталися такі вчені-правознавці України, як В.К. Забігайло, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, М.М. Онищенко, Л.М. Павловська, П.М. Рабінович, В.Г. Сокурєнко, М.В. Цвік, Ю.С. Шемшученко та деякі інші. Слід виокремити праці таких правників, як А. Заєць [1], Б. Кравченко, Я. Гонцяж, Н. Гнидюк [2], О. Скрипнюк [3], С. Тимченко [4]. Однак окремі питання тематики, винесеної в назву статті, залишаються невирішеними.

Тому метою цієї роботи є висвітлення модусів правової держави і громадянського суспільства в Україні та Європі.

Зауважимо, що концепції громадянського суспільства і правової держави належать до надбань європейської (континентальної) культури. Англії, наприклад, властива доктрина верховенства права. Якщо ж говорити про Радянський Союз і, відповідно, держави на пострадянському просторі, то слід звернути увагу на таку складову вказаних теорій, як законність. І до сьогодні значна кількість юридичної літератури пропагує верховенство закону і законність як принцип права, незважаючи на те, що, по-перше, чинне законодавство достатньо чітко розмежує поняття «право» і «закон», по-друге, практика Європейського суду з прав людини вказує на можливість нехтування положеннями закону, якщо він не відповідає «якості закону», тобто верховенству права. У зв'язку з цим слушними є слова В. Андрущенка: «Тоталітаризм тримає людей міцними лапцями й аж ніяк не бажає розлучатися зі своєю жертвою. Його щупальця пружно утримують створені соціальні інститути, принципи і технології суспільної організації, а головне – душі людей, які звикли з думкою, що жити можна лише так, а не інакше, що іншої свободи не існує, що істинна демократія здійснюється не як народовладдя, не як воля народу, а як забезпечення його (народу) блага, навіть якщо доводиться діяти проти його волі» [5].

За даними Центру соціологічних та політичних досліджень і технологій «СОЦПОЛІС», 21 % опитаних вважають, що Україна повинна стати країною з дійсно ринковою економікою, де кожен живе так, як заслуговує, на те, що заробив, з мінімальною системою соціального захисту. На думку 39 % респондентів, найкраще, якщо Україна піде тим шляхом розвитку, який «проповідують» соціал-демократи – поряд із розвитком приватної власності, підприємництва забезпечуються широкі соціальні гарантії для всіх, ефективний соціальний захист для знедолених (як у Швеції). 31 % опитаних бажали б повернутися до «перебудовного соціалізму», інші не визначились або вагались з відповідями [6] (дані на 1999 р., однак і на сьогодні ситуація мало змінилася).

Антидемократична радянська спадщина донині продовжує тяжіти над українським суспільством. Так, наприклад, підручники, навчальні посібники з теорії держави та права – фундаментальної юридичної науки, яка виконує методологічну функцію щодо інших юридичних наук, – мало змінилися з часів А. Вишинського (який вважався родоначальником «совєцького права»). На це вказує С.П. Головатий в надзвичайно важливій і єдиній (щодо методології, сутності, змісту права в аспекті ліберальних цінностей) на сьогодні в Україні праці «Верховенство права» [7].

Останнім часом значно зросла кількість наукових праць з порівняльного правознавства. І це закономірно. Інтеграційні процеси в світі це пояснюють. В той же час загальновідомим є те, що в різних державах (суспільствах, групах) різні цінності, різне розуміння права. У зв'язку з чим досить поширеним є такий термін, як «правова цивілізація». Тобто можна стверджувати, що право – це елемент культури суспільства, одне з його надбань, яке є досить статичним. Адже менталітет суспільства не зміниш виданням закону, проголошенням відповідного принципу, наприклад, верховенства права, правової держави. Тому «сліпе запозичення» нехарактерних для певного суспільства елементів, інститутів, ідей іншої цивілізації є безглуздом. Це як переливати людині кров несумісних груп, наслідок чого є загальновідомим.

У зв'язку з чим актуальними є такі слова С. Головатого: «Специфічно німецьким явищем є так звана Rechtsstaat, яка (за аналогією зі «специфічно англійським витвором» у вигляді «rule of law») так само вважається „правною формою системи, побудованої на економічній та політичній свободі» [7, с. 808].

Для українського ж суспільства характерними є дві тенденції (ідеї):

- 1) ідея втечі від держави;
- 2) ідея патерналізму.

Пояснюється така ситуація достатньо просто: менталітет радянської людини продовжує тяжіти над українським суспільством, ідеологія комунізму ще живе в українських громадянах. І, відповідно, риси «homo sovieticus» є рисами «сучасного» українця. Зрозумівши це, усвідомивши, можна намітити напрями розвитку України. Таким чином, питання «homo sovieticus» є достатньо актуальним для нас. А тому не можна не згадати неперевершеного дослідника радянської людини, радянського суспільства – Олександра Зинов'єва.

Досить вдало визначив О. Зинов'єв причину актуалізації в пострадянських державах ідеї громадянського суспільства: «З відміною соцізма і установленням псізма Ібанськ пішов західним шляхом. А так як в західних державах є Громадянське суспільство, Ібанськ ... вирішив вжити екстрених заходів для того, щоб розбудувати таке у себе» [8].

Однак черговий раз слід наголосити: громадянське суспільство не можна сформувати, прийнявши відповідні закони, отримавши вказівку влади тощо. Громадянське суспільство – це постійний опонент публічної влади, який повсякчасно бореться з державою. При цьому громадянське суспільство – це наслідок взаємодії вільних, рівних, свідомих, активних громадян, які самоорганізуються для відстоювання свої прав. Тобто людина такого суспільства наділена правовою свідомістю, а її поведінка соціально активна. Для «*homo sovieticus*» характерні інші риси: «Відсутні будь-які переконання. Є лише більш чи менш стійка реакція на все те, з чим доводиться зіткнутися – стереотип поведінки. Переконання – це риси західної, а не радянської людини. ... Буде гомосос організовувати і проводити демонстрації протесту? Ні, звісно. Гомосос навчений жити в порівняно кепських умовах, готовий виносити труднощі, постійно очікує ще гіршого, покірливий перед владою...» [9]. Автор наводить афористичну низку притаманих «*homo sovieticus*» оксюморонних якостей: «от умности вздорный», «до лени упорный», «бунтарски покорный», «холуйски гордый», «от сонности бодрый», «до злобности добрый», «от трусости смелый», «до скупости щедрый» [8].

Тому й рішення про розбудову «громадянського суспільства» приймається владою, а не «*homo sovieticus*», до того ж не на противагу першій, а для допомоги їй, під її контролем і як її структура. Хоча для людини із здоровим глуздом зрозуміло, що така інституція не може вважатися елементом громадянського суспільства, оскільки інституції останнього створюються саме наперекір публічній владі й відтак не можуть бути її відгалуженням, не можуть «схвалити звернення до глави держави, в якому запевнити останнього щодо намірів надання йому всілякої допомоги».

Громадські об'єднання мають виступати своєрідним посередником між суспільством і державою. Однак «посередником між двома соціальними об'єктами може бути лише такий третій об'єкт, який не залежить від цих двох саме у відношенні посередництва» [10].

Характеризуючи сучасний стан пострадянських держав, знову не можемо не використати слова О. Зинов'єва про стан перманентного реформування. До того ж, як вказує автор, ніколи ще в історії людства не відбувалося стільки реформ, як тут. Реформи охопили всі сфери життя громадян, починаючи з алфавіту. Реформи стали постійним компонентом життя. Метою реформ є, звісно ж, покращення життя суспільства. Хоча «в ці слова ніхто не вірить. Вони не є обманом. Тут присутній свого роду ритуал, етикет, формальність. ...досвідчений ібанець знає задалегідь, що все це – спектакль словоблуддя. Але це не є чимось зовсім безглуздом і взагалі непотрібним. Цей спектакль і є наша реальність» [8].

Розглядаючи модуси громадянського суспільства і правової держави, не можна не вказати й таке. Вихідним у розумінні змісту правової держави є саме розуміння права. За нормативістського підходу до розуміння права останнє визначається як система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, що приймаються (санкціонуються) і забезпечуються державою. Тобто право і законодавство ототожнюються. Право, як стверджували засновники марксизму-ленінізму, – це «зведена в закон воля пануючого класу». При цьому пріоритетними є ієрархія і субординація як органів влади, так і, зрозуміло, актів, які вони приймають. У зв'язку з цим всі нормативно-правові акти мають відповідати Основному акту держави – Конституції; важливим є те, щоб державний орган не вийшов за межі компетенції, дотримався приписів, процедури тощо. Тобто вирішується питання не відповідності букви духу закону, а з'ясовується відповідність букви букві закону (що в народі може називатися бюрократією). Таким чином, за цього підходу важлива не відповідність закону праву, а відповідність закону закону (принцип верховенства закону).

У правовій же державі має превалювати право, а не закон. А принцип законності стосується тільки державних органів. Закони існують для закріплення основ діяльності саме державних органів, для громадян же основним є верховенство права. Тому для останніх є важливим наявність правової активності та, відповідно, правової культури. За Радянського Союзу було навпаки.

Отже, правова держава не може існувати:

1) в суспільстві, громадянам якого не властиві правова активність, правова культура;

- 2) за отожднення права і закону (законодавства);
- 3) за верховенства закону, а не права.

Необхідно пам'ятати відомий вислів: „Лиш той достойний щастя та свободи, хто кожний день іде за них на бій”.

Процес розбудови правової держави та формування громадянського суспільства складний і довготривалий. Навіть ефективність реформ, що проводяться в державі, не може водночас привести до покращення життя. Буденна ж свідомість вимагає швидкого дієвого результату, що і використовують політики, приймаючи значимі рішення, особливо перед наступними виборами. До того ж реформування має відбуватися не хаотично, а відповідно до єдиної концепції, яка, знову ж таки, розрахована на не одне десятиліття. Показовою в цьому контексті є аналогія з вавилонською вежею: відсутність єдності не дозволить досягти відповідної мети, тому всі реформи мають проводитися однопланово. Діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування має бути спрямована на досягнення єдиної мети, яку не відмінє зміна службових осіб; остання може спричинити лише заміну способів і засобів реалізації мети.

Інше, що необхідно усвідомити українському народові, – це те, що сильна держава супроводжується слабким суспільством. Нагадаємо, що держава відрізняється від первісного суспільства наявністю (крім деяких інших ознак) публічної влади, яка визначається правознавцями як влада, інтереси якої не співпадають з інтересами більшості суспільства. Тому а пріорі державні органи діють передусім в інтересах правлячої верхівки, а не суспільства.

Отже, створюючи модель ідеальної держави, визначаючи вектор розвитку України, слід перш за все чітко усвідомлювати особливість народу, його менталітету, не намагатися „сліпо запозичити” досвід інших народів та насильно його впроваджувати.

Список використаної літератури:

1. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К., 1999.
2. Кравченко Б., Гонцяж Я., Гнидюк Н. Громадянське суспільство. – К., 2001.
3. Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні. Проблеми теорії і практики. – К., 2000.
4. Тимченко С.М. Громадянське суспільство і правова держава в Україні. – Запоріжжя, 2002.
5. Андрущенко В. Організоване суспільство / Інститут вищої освіти АПН України // <http://www.nbuv.gov.ua/books/2006/06vaos/07.htm>.
6. День. – 1999. – 13 серпня.
7. Головатий С.П. Верховенство права: У 3-х книгах. – К., 2006.
8. Зинovieв А. Новости из Ибанска // <http://www.km.ru/ibansk/archive.asp>.
9. Зинovieв А. Гомо советикус // http://www.situation.ru/app/aut_t_53.htm.
10. Зинovieв А. На распутье // <http://rusology.narod.ru/ru00/67.htm>.

Надійшла до редакції 10.06.2011

МОТИЛЬ І.І., кандидат юридичних наук
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 341

СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФУНКЦІЙ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Розглянуто питання сутності та класифікації функцій держави. Наведено думки провідних вчених та науковців щодо класифікації.

Ключові слова: держава, суспільні відносини, класифікація, поняття «функції держави».

Рассматриваются вопросы сущности и классификации функций государства. Приводятся точки зрения относительно классификации ведущих ученых и научных деятелей.

Ключевые слова: государство, общественные отношения, классификация, понятие «функции государства».

Questions of essence and classification of functions of the state are considered. The points of view on classification of conducting scientific and scientific figures are given.

Key words: the state, public relations, classification, concept of "function of the state".

У юридичній науці існують різноманітні класифікації функцій держави. Як критерії кла-

